

DOMINIK BOROWSKI
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

**Między heteroseksualizmem a homoseksualizmem...
O odkrywaniu orientacji seksualnej w powieści
Koniec gry Anny Onichimowskiej**

1. Orientacja seksualna człowieka

Wielu młodych ludzi zastanawia się nad swoją tożsamością, próbując odpowiedź sobie na pytania: kim jestem? kim chcę być? jakie stawiam przed sobą cele? Dotykają one różnorodnych wymiarów człowieka, jak chociażby osobowość, praca zawodowa, zainteresowania, seksualność itp. Szczególnie interesujący wydaje się ostatni z nich, ponieważ w okresie adolescencji następuje dojrzewanie płciowe, które wiąże się z rozwojem potrzeby seksualnej¹. Początkowo jest ona zaspokajana za pomocą aktu ipsacji, który dopiero w późniejszym etapie nastolatkiem zastępują kontaktami fizycznymi z drugim człowiekiem.

Kluczową kategorią staje się tutaj orientacja seksualna. Oznacza ona „względnie trwałe wzorce pragnienia kontaktów seksualnych z osobami płci przeciwnej, tej samej lub obu płci. Z pragnienia tego wynika wtórnie atrakcyjność seksualna obiektu pożądania, zdolność do tworzenia trwałej więzi erotycznej oraz aktywność seksualna, która jest jednak wypadkową wielu zmiennych. Pojęcie orientacji seksualnej dotyczy zatem pragnień, wyobraźni i systemu motywacyjnego człowieka, a nie sposobu realizacji popędu seksualnego”². Warto zauważyć, że u adolescentów niejednokrotnie pozostaje ona nie do końca zidentyfikowana. Wynika to z faktu, że próbują oni podejmować kontakty seksualne zarówno z przedstawicielami płci przeciwnej, jak i własnej.

Istnieją generalnie trzy typy orientacji seksualnej: heteroseksualizm, homoseksualizm, biseksualizm. Od niedawna wyróżnia się

¹ I. Obuchowska, *Drogi dorastania. Psychologia rozwojowa okresu dorastania dla rodziców i wychowawców*, Warszawa 1996, s. 39.

² A. Brzask, *Homoseksualizm u mężczyzn. Aspekty psychologiczne, psychiatryczne i ewolucyjne*, Wrocław 2008, s. 20.

jeszcze aseksualizm³. Charakterystyce poddany zostanie tylko homoseksualizm u mężczyzn, ponieważ będzie to istotne dla dalszych rozważań. Określa się nim pociąg płciowy do przedstawicieli własnej płci⁴. Rozwój homoseksualnej orientacji może mieć podłoże biologiczne oraz psychologiczno-społeczne. Pierwsze z nich zakłada, że o preferencjach seksualnych decydują różnice w strukturze mózgowia (spoidło mózgu i jądra podwzgórza). Osoby homoseksualne mają podobną budowę układu nerwowego do przedstawicieli płci przeciwnej. Istotne znaczenia ma w tym wypadku poziom oddziaływania androgenów w okresie rozwoju płodu, który odpowiada za kształtowanie organizmu męskiego. W jego niedoborze upatruje się przyczyn feminizacji płodu i rozwoju homoseksualności⁵. Z drugiej strony wskazuje się wpływ czynników psychologiczno-społecznych na kształtowanie się orientacji seksualnej. Do tej grupy zalicza się przede wszystkim patologiczne relacje dziecka z rodzicami⁶. Charakteryzują się one brakiem równowagi. Ojciec zazwyczaj przejawia obojętność czy wręcz lekceważenie syna, nie interesując się jego rozwojem i problemami. Natomiast matka przybiera postawę przeciwną, która polega na nadopiekuńczości i budowaniu bliskiego kontaktu. Przybiera to postać *suis generis* symbiozy, która się nie kończy, przez co w mężczyźnie utrwalają się cechy kobiece. Sprzyja temu również ograniczanie przez nią kontaktów z kolegami i podejmowanie decyzji za dziecko⁷, co powoduje wiele zaburzeń w sferze społecznej. W efekcie w dojrzałym życiu taki mężczyzna poszukuje bliskości w przedstawicielach własnej płci jako uzupełnienia braku ojcowskiej miłości. Na koniec warto jeszcze wspomnieć o podejściu społeczeństwa do homoseksualizmu. Ma ono wrogie nastawienie, czego wyrazem jest zjawisko homofobii⁸. Przejawia się ono w braku akceptacji homoseksualizmu, który wyraża się odczuwaniem lęku, niepokoju, poczuciem dyskomfortu w zetknięciu się z homoseksualistą. Homofobia ma również destrukcyjny wpływ na przyjaźń między mężczyznami heteroseksualnymi. Ograniczają oni swoje relacje i blokują wiele zachowań z obawy przed posądzeniem ich o homoseksualizm.

Warto scharakteryzować proces kształtowania się tożsamości homoseksualnej człowieka. Ma on złożony przebieg. Dotychczas

³ A.F. Bogaert, *Toward a conceptual understanding of asexuality*, „Review of General Psychology” 2006, nr 3, s. 241-250.

⁴ K. Boczkowski, *Homoseksualizm*, Kraków 2003, s. 20.

⁵ T. Pietras, E. Wronka, *Neurobiologiczne i neuropsychologiczne aspekty orientacji seksualnej*, [w:] *Wprowadzenie do psychologii LGB*, red. G. Iniewicz, M. Mijas, B. Grabski, Wrocław 2012, s. 153-175.

⁶ B. Pilecka, *Psychospołeczny kontekst homoseksualizmu*, Kraków 1999, s. 48-60.

⁷ K. Boczkowski, dz. cyt., s. 88-90.

⁸ B. Pilecka, dz. cyt., s. 128-134.

powstało kilka koncepcji jego przebiegu, spośród których przedstawię wybrane.

Pierwszą stanowi model Cass⁹. Składa się on z sześciu faz. Formowanie się homoseksualnej orientacji zaczyna się od pomieszczenia tożsamości. Punktem wyjścia staje się tutaj uświadomienie sobie istnienia homoseksualizmu. Następnie odnosi się go do własnego zachowania. W efekcie człowiek traci pewność, co do swojej tożsamości seksualnej. Zaczyna odczuwać chaos i zamieszanie. To wszystko prowadzi do próby zaprzeczenia odkrytemu homoseksualizmowi. Hamuje się wszelkie przejawy zachowań homoseksualnych, a także unika się informacji na ich temat.

Kolejny poziom określa się mianem zestawiania tożsamości. Osoba homoseksualna zaczyna dostrzegać coraz więcej różnic względem reszty społeczeństwa. Nie budzi to jednak początkowo pozytywnych emocji. Człowiek stara się zaistniały stan traktować jako fazę przejściową. Pojawiające się niepowodzenia motywują do podjęcia zmiany w postrzeganiu siebie samego. Polega ona na przyjęciu hipotezy o posiadaniu homoseksualnej orientacji.

Następny krok to tolerancja tożsamości. Homoseksualista zaczyna utożsamiać się ze swoją orientacją seksualną. Na tym etapie rozpoczyna się poznawanie osób o podobnych preferencjach. Trzeba tutaj zauważyć, że te pierwsze kontakty z innymi homoseksualistami mają bardzo ważne znaczenia dla dalszego rozwoju tożsamości. Ich pozytywny charakter implikuje poprawę oceny własnej osoby.

Wówczas następuje akceptacja tożsamości. Sprzyja temu przede wszystkim rozwój sieci znajomości wśród ludzi o homoseksualnej orientacji. Człowiek uświadamia sobie, że homoseksualizm nie jest żadnym zaburzeniem rozwojowym. Zaczyna go traktować jak swoją tożsamość i sposób dalszego życia.

Piątą fazę stanowi poczucie dumy z rozpoznanej tożsamości. Pojawia się tutaj pełna samoakceptacja. Towarzyszy jej uświadomienie sobie negatywnego stosunku społeczeństwa do homoseksualizmu. Osoba, znajdującą się na tym etapie, próbuje temu przeciwdziałać.

Formowanie się orientacji homoseksualnej zamyka faza syntezy tożsamości. Oznacza ona integrację wykrystalizowanych preferencji z innymi płaszczyznami życia. Istotny element stanowi ujawnienia własnej tożsamości przed ludźmi z otaczającego środowiska i bliskimi.

Podobnie kształtowanie się orientacji przedstawia koncepcja Troidena¹⁰. Badacz wyróżnia tylko cztery etapy: uwrażliwienie,

⁹ V. Cass, *Homosexual identity formation: a theoretical model*, „Journal of Homosexuality” 1979, nr 3, s. 219-235.

¹⁰ R. Troiden, *The formation of homosexual identities*, „Journal of Homosexuality” 1989, nr 1-2, s. 43-73.

pomieszanie tożsamości, przyjęcie tożsamości oraz zaangażowanie. Jednakże zachowują one schemat wypracowany przez Cass. Na uwagę zasługuje jedynie pierwsza faza. Obejmuje ona dylematy pojawiające się wśród nastolatków, którzy odczuwają homoseksualne preferencje. Doskwiera im poczucie winy, które wpływa na obniżenie poczucia własnej wartości.

Współcześnie stara się bardzo szczegółowo przedstawić przebieg rozwoju orientacji homoseksualnej. Przykładem może być chociażby propozycja Savina-Williamsa. Wskazał on następujące etapy: dopuszczenie do świadomości, rozważenie, opisywanie siebie, realizowanie się jako, identyfikowanie się, określenie się, samowiedza, że jest się gejem lub lesbijką¹¹. Wyszczególnione fazy zachowują układ wypracowany przez poprzedników. Różnicę stanowi jedynie fakt, że dla badacza formowanie się homoseksualizmu u człowieka zaczyna się w momencie uświadomienia sobie takich preferencji.

Homoseksualna orientacja to bardzo trudny temat, który wielokrotnie bywa przemilczany albo wyśmiany. Jej wykształtowanie się ma dość złożony przebieg, któremu towarzyszy wiele pytań i wątpliwości dotyczących własnej tożsamości. Przyczyn odczuwania homoseksualnych preferencji nie da się dokładnie wyjaśnić. Upatruje się ich w uwarunkowaniach biologicznych, a także we wpływie środowiska. Należy tutaj zauważyć, że homoseksualiści wielokrotnie spotykają się z przejawami homofobii, która zakłóca im normalną egzystencję. Taki stosunek do odmienności w zakresie orientacji seksualnej utrudnia zaakceptowanie i odkrycie własnej tożsamości przed innymi.

2. Kształtowanie się orientacji seksualnej Aleksandra

Zarysowana dotychczas problematyka dotycząca orientacji seksualnej i jej krystalizacji stanowi przewodni temat powieści *Koniec gry* Anny Onichimowskiej. Książka została wydana w 2012 roku w krakowskim wydawnictwie Znak. Jej narratorem jest dwudziestosześcioletni mężczyzna o imieniu Aleksander, który wspomina wydarzenia ze swojego życia, jakie rozegrały się pomiędzy siedemnastymi a osiemnastymi urodzinami. Był to najtrudniejszy moment w jego życiu, który wypełniało wiele wewnętrznych rozterek dotyczących własnego „ja”. Wraz ze zbliżającym się uzyskaniem pełnoletności narrator odkrył swoje preferencje homoseksualne.

Krytyka literacka bardzo pozytywnie przyjęła powieść Onichimowskiej. Za jej podstawowy walor uznano poruszenie przemilczanego dotychczas tematu. Utwór pokazuje bowiem, jak z odmiennością radzi sobie młody człowiek. Istotne znaczenie

¹¹ Podział podają za: A. Długolecka, *Coming out i konstruowanie tożsamości LGB*, [w:] *Wprowadzenie do psychologii LGB...*, s. 196.

ma tu również pierwszoosobowa narracja, która wzmacnia wiarygodność psychologiczną. Interesujący wydaje się także sam tytuł powieści, który może być różnie interpretowany¹². Powieść Onichimowskiej wpisuje się w nurt literatury homoseksualnej. Jego początku w Polsce upatruje się na przelomie lat 80. i 90. Wówczas zaczęły powstawać utwory poruszające kwestię homoseksualizmu. Zaliczyć można do nich chociażby: *Ból istnienia* Marcina Krzeszowca, *Milczenie* Juliana Strykowskiego czy *W ptaszarni* Grzegorza Musiała. Przelomowym momentem w rozwoju wspomnianego nurtu było wydanie *Lubiwna* Michała Witkowskiego, które w otwarty sposób poruszyło problem homoseksualności¹³. Do tej pory nie pojawiła się jednak żadna książka młodzieżowa o tej tematyce. *Koniec gry* stanowi zatem *novum* w literaturze dla młodzieży, która coraz częściej sięga po tematy uznawane za tabu.

W tym artykule chciałbym przyjrzeć się przebiegowi procesu krystalizowania się orientacji seksualnej głównego bohatera. Można w nim wskazać kilka etapów, przez które przechodzi Aleksander. Nie do końca wpisują się one w przedstawione wcześniej na podstawie literatury przedmiotu modele. Punktem wyjścia do ich omówienia wydaje się przedstawienie sytuacji rodzinnej głównego bohatera. Jego rodzice pracują i mało czasu spędzają w domu. Szczególnie dotyczy to ojca, który jest zawodowym kierowcą. Czas wolny od pracy spędza przed telewizorem, spożywając spore ilości alkoholu. Bohater *Końca gry* nie ma z nim zbyt dobrego kontaktu, bardzo rzadko ze sobą rozmawiają. Nastolatek ma dwoje rodzeństwa: brata bliźniaka Andrzeja i siostrę Julkę. Chłopcy stanowią przeciwieństwa, co negatywnie wpływa na ich relacje. Andrzej działa w szeregach „Młodzieży Wszechpolskiej” i jednocześnie stara się być przykładowym katolikiem. Nie toleruje żadnej odmienności u innych ludzi. Zupełnie inaczej wyglądają stosunki Aleksandra z siostrą. Często ze sobą rozmawiają i chętnie spędzają razem czas. W takiej sytuacji rodzinnej można upatrywać czynnika, mającego znaczący wpływ na kształtowanie się preferencji seksualnych nastolatka.

Wszystko rozpoczyna się od rozwoju w kierunku heteroseksualizmu. Siedemnastoletni chłopak nie przejawia żadnych oznak zainteresowania przedstawicielami własnej płci. Jego uwaga koncentruje się na dziewczynach. Wykorzystuje każdą okazję do nawiązania nowej znajomości, choć jest przy tym dość nieśmiały. I tak poznaje Kaśkę – koleżankę siostry, która pojawia się w ich domu. Atrakcyjność dziewczyny przyciąga wzrok nastolatka już w trakcie pierwszego spotkania („Miała na sobie szorty i koszulkę [...] Wgapiałem się beczelnie w jej długie opalone nogi w czerwonych trampkach”¹⁴). To

¹² E. Gruda, *Rajski ptak*, „Nowe Książki” 2012, nr 5, s. 74-75.

¹³ B. Warkocki, *Homo niewiadomo. Polska proza wobec odmienności*, Warszawa 2007, s. 35-36.

¹⁴ A. Onichimowska, *Koniec gry*, Kraków 2012, s. 16.

też pobudza jego wyobraźnię. Rozmyśla nad ubraniem Kaśki i pozycją, w jakiej siedzi w pokoju Julki. Towarzyszą temu fantazje, w których widzi dziewczynę w różnych strojach, a także nago („W myślach ubierałem ją w różne stroje, aby zaraz potem pośpiesznie rozebrać”¹⁵). Wkrótce ich znajomość przybiera bliższy charakter. Aleksander i Kaśka spędzają ze sobą coraz więcej czasu. Nastolatek jest bardzo zadowolony z tego wszystkiego, lecz niepokoi go zachowywany przez partnerkę dystans. Jediną okazywaną formą bliskości jest pocałunek. Wszystko wyjaśnia się w trakcie wizyty w siłowni. Okazuje się, że Kaśka wciąż darzy uczuciem Kacpra – trenera. Bohater powieści od razu wyczuwa, że jest ona zazdrosna o jego poprzednika. Mimo to ulega on prośbie swojej partnerki o śledzenie poznanego w siłowni mężczyzny. W efekcie odkrywa sekret Kacpra:

Eksnarzeczony Kaśki jest gejem [...] Czulem, że na ustach mam ten swój głupi uśmieszek; chciałem przestać, ale moje wargi rozciągały się coraz szerzej, nie mogłem nad tym zapanować¹⁶.

Reakcji nastolatka nie da się jednoznacznie zinterpretować. Z jednej strony może świadczyć o szyderczym stosunku do homoseksualizmu. Jednak uśmiech to także oznaka odczuwania radości i pozytywnych emocji. Być może siedemnastolatek jest zadowolony, że poznał geja. Tę wątpliwość wzmacnia fakt, że zdemaskowane preferencje Kacpra stają się powodem kłótni między Alekssem i Kaśką, co kończy się ich rozstaniem.

Nastolatek nie cierpi zbyt długo. Na jednej z klasowych imprez zostaje „poderwany” przez Renię – najładniejszą dziewczynę w szkole. Ich związek zapowiada się bardzo dobrze, choć pochodzą z dwóch znacząco różniących się środowisk. Od samego początku Aleksander fascynuje się ciałem swojej partnerki („Renia – w skąpym bikini – wylegiwała się przed domem na leżaku. Zanim nacinałem dzwonek, przyglądałem się jej przez chwilę. Co prawda bardziej podobały mi się dziewczyny o mniej ostentacyjnej kobiecości, jednak musiałem przyznać, że kształty Reni mogłyby śmiało zdobić okładkę jakiegoś magazynu dla panów”¹⁷). Nastolatek wykazuje zainteresowanie fizycznością dziewczyny, właściwe dla rozwoju heteroseksualizmu. Co ciekawe nie ma on żadnych fantazji erotycznych i nie odczuwa pobudzenia seksualnego.

Charakteryzowany etap zamyka próba zemścić się na poznanym w siłowni trenerze. Aleksander poprosił w tym celu o moc swojego brata, który należy do bandy, zajmującej się wymierzaniem

¹⁵ Tamże, s. 17.

¹⁶ Tamże, s. 29-30.

¹⁷ Tamże, s. 49.

fizycznej agresji w stosunku do osób różniących się w jakiś sposób od ogółu, m. in. wobec homoseksualistów. Pobicie Kacpra miało przynieść mu satysfakcję. Można by tutaj dopatrywać się przejawów homofobii. Jednakże w trakcie napadu na mężczyznę bohater *Końca gry* wszystko przerywa. Pomaga pobitemu gejowi wrócić do domu i opatruje mu rany.

To zdarzenie staje się punktem przelomowym w życiu nastolatka. Rozpoczyna ono etap, który można nazwać pomieszaniem tożsamości. Jego heteroseksualne preferencje zaczynają słabnąć. Aleks nie może sobie poradzić z doznaniem, jakie odczuwał przy rozebraniem Kacpra:

Wróciło wspomnienie ostatniej chwili z Kacprem i dziwnego uczucia, pod którego wpływem dałem nogę. Co to właściwie było? Obawa, że będzie chciał się do mnie zbliżyć, czy też pragnienie, aby tak się stało?

Leżąc w łóżku, próbowałem wyobrazić sobie siebie w różnych konfiguracjach: z Kaśką, Renią i Kacprem. Moje ciało reagowało na każdą możliwość¹⁸.

Narrator *Końca gry* nie rozumie swojego stanu, dostrzega w sobie pewne znamiona odmienności. Dotychczas nigdy nie wykazywał zainteresowania mężczyznami, a teraz jednak zaczyna odczuwać niezidentyfikowane uczucia w stosunku do Kacpra. Trudność w ich określeniu może być spowodowana rozwojem w kierunku heteroseksualizmu i brakiem jakiejś wiedzy o innych orientacjach seksualnych. Należy tutaj jeszcze podkreślić, że Aleks swoich przeżyć nie utożsamia z homoseksualizmem.

Ten stan przerywają relacje z Renią. Przybierają one coraz bliższego charakteru. Jedno ze spotkań nastolatków kończy się odbyciem po raz pierwszy stosunku seksualnego, co stanowi bardzo ważny etap dla rozwoju seksualności człowieka¹⁹. Kontakt fizyczny sprawił obojgu olbrzymią przyjemność. Aleksander pod wpływem przeżyć całkowicie zapomina o dręczących go myślach związanych z Kacprem. W ten sposób z powrotem zaczyna w nim dominować ukierunkowanie heteroseksualne. Wraz ze swoją partnerką obawiają się jednak rozstania na czas wakacji. Ona wyjeżdża na zagraniczne wakacje z rodzicami, on rozpoczyna pracę w charakterze pomocnika kamerdynera w Anglii.

Taka sytuacja faktycznie niezbyt dobrze wpływa na Aleksa. Już od samego początku w angielskiej posiadłości napotyka wiele atrakcyjnych kobiet. Szczególną uwagę zwraca na Eve – najmłodszą z pokojówek. Poza tym każdej nocy odczuwa wzmożoną potrzebę seksualną. Wspomina wtedy czułość i bliskość z Renią, co zakłócają

¹⁸ Tamże, s. 57-58.

¹⁹ M. Beisert, *Trud dorastania seksualnego*, [w:] *Seksualność w cyklu życia człowieka*, red. M. Beisert, Warszawa 2007, s. 164.

myśli i sny związane z Kacprem. Niepokojące wydają się siedemnastolatкови odczucia, jakie wówczas mu towarzyszą: „Powinien zapewne na jego widok czuć wyrzuty sumienia lub współczucie, tymczasem ogarniało mnie coś na kształt czułości podszytej pożądaniem”²⁰. Coraz bardziej zaczyna on rozumieć swoje emocje. Wolne chwile wykorzystuje na przemyślenia związane ze swoją osobą. Uświadamia sobie, że brak mu bliskiego przyjaciela płci męskiej. To miejsce wypełniają poznani geje, z którymi ma potrzebę utrzymywania kontaktu.

Dalszy pobyt w Anglii z bogacza Aleksandra o nowe doświadczenia. W trakcie zwiedzania Londynu natrafia na kino pornograficzne. Wybór filmu wiąże się z określeniem preferencji seksualnych. Nastolatek odruchowo wybiera te przeznaczone dla homoseksualistów. Nie jest do końca przekonany swoją decyzją i próbuje wejść do innej sali. Kontroler wskazuje mu jednak wybrane miejsce. Ten epizod pokazuje, jak bardzo narrator *Końca gry* odczuwa zagubienie we własnych preferencjach. Jakieś wewnętrzne bodźce ciągną go jednak w środowisko homoseksualne, choć do końca nie jest do tego przekonany. W znajdującym się nieopodal kina klubie poznaje Michaela. Staje się on jego pierwszym męskim partnerem seksualnym. Seks z mężczyzną, podobnie jak z Renią, sprawia Aleksowi przyjemność. To zdarzenie niewątpliwie uświadamia mu, że nie jest w pełni heteroseksualny.

W omawianym etapie rozwoju homoseksualnej orientacji ważne wydaje się poznanie Carli – lesbijki, która jest w związku z córką właściciela posiadłości, w której pracuje Aleks. Kobieta już przy pierwszym spotkaniu wyczuwa preferencje nastolatka: „Zawsze czuję się bezpiecznie w towarzystwie gejów. Jesteście tacy mili!”²¹. Ich krótka rozmowa rozwiewa stereotypy o homoseksualizmie, jakie znał bohater powieści Onichimowskiej. Dowiaduje się on, że w związkach jednopłciowych nikt nie ogrywa roli płci przeciwnej. Każdy jest sobą bez żadnej maski. Nabyta wiedza pomaga mu zrozumieć orientację homoseksualną.

Angielska przygoda Aleksa szybko się kończy. Powodem tego staje się wypadek ojca, który wymaga opieki. Nieoczekiwany powrót do Polski przyczynia się do nawiązania przez nastolatka kontaktu z Kacprem. Ma on w tym swój osobisty cel, co oddaje ich rozmowa:

- To czego chcesz? – Spojrzał mi prosto w oczy. Spuściłem wzrok.
– Chyba się domyślasz...

²⁰ A. Onichimowska, dz. cyt., s. 93.

²¹ Tamże, s. 109.

- Nie – skłamał. [...]
- Chciałbym, abys wprowadził mnie do „Toro”. Poszedłbym sam, ale...
- Po co? [...]
- Podobno homo mają gejdar. Skoro pytasz, to już znam odpowiedź. Nie muszę tam chodzić. Chyba że go nie masz?²².

Narrator z *Końca gry* oczekuje, że trener z siłowni wprowadzi go do środowiska homoseksualistów. Wyraźnie widać, że szuka on ludzi podobnych do siebie. Nie chce czuć się odmieńcem. Jego postępowanie wpisuje się w ten sposób w fazę tolerancji tożsamości wyróżnioną przez Cass. Jednakże cały czas nie przypisuje on sobie w pełni preferencji homoseksualnych.

Kolejne sytuacje pokazują, że nastolatek wciąż znajduje się na etapie pomieszania. Tuż po powrocie z klubu dla homoseksualistów zaczyna marzyć o Reni i kontaktach seksualnych z nią. Jego fantazje spełniają się niebawem i znów budzi się w nim heteroseksualizm:

No i było tak, jak miało być – zrywaliśmy z Renią jabłka, do upadłego, obydwójce stęsknieni; okazało się, na szczęście, że ja też. „Na szczęście”, ponieważ etykiетка geja, którą zacząłem sobie prywatnie przyklepać, wciąż wprawiała mnie w lekki dyskomfort²³.

Aleksander odsuwa od siebie tożsamość homoseksualną, co motywuje tęsknotą za bliskością fizyczną z kobietą. Temu wszystkiemu sprzyja fakt, że młodzi ludzie wykorzystują niemal każdą okazję, aby uprawiać seks. Spędzają ze sobą bardzo dużo czasu, co pozwala im pogłębić więzi. Relacje nastolatków układają się bardzo dobrze aż do ostatniej wakacyjnej imprezy, w trakcie której dziewczyna chce przekonać Aleksa do zaręczyn. On jednak pozostaje nieprzychylny jej propozycji, co można odczytywać jako niedojrzałość. W tym wypadku takie zachowanie oznacza raczej powrót wątpliwości dotyczących własnych preferencji seksualnych. Ich obecność wskazuje na przejawy zaburzeń dojrzewania seksualnego, które polegają właśnie na odczuwaniu niepewności²⁴.

W procesie formowania się tożsamości Aleksa ważną rolę odgrywa Maciej Wątorski – reżyser teatralny. Jest on homoseksualistą. Nastolatek podejmuje u niego pracę zarobkową przy koszeniu trawnika. Z czasem okazuje się, że mężczyzna wymyśla dla niego nowe zajęcia. Między nimi rodzi się zaufanie i wzajemna sympatia, co sprawia, że Wątorski odkrywa w sposób pośredni przed narratorem powieści

²² Tamże, s. 132.

²³ Tamże, s. 135.

²⁴ *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD – 10: badawcze kryteria diagnostyczne*, red. S. Pużyński, J. Wcióra, przeł. J. Wcióra, Kraków-Warszawa 2008, s. 36.

Onichimowskiej swoją tożsamość seksualną. Pozwala nastolatkowi zamieszkać w swoim domu podczas wyjazdu służbowego. Aleks w jego mieszkaniu odkrywa homoseksualną pornografię, rzeźbę przedstawiającą nagiego mężczyznę, kalendarz z męskimi aktami itp. Jego szczególną uwagę zwraca książka poświęcona homobiografom. Bez wątplenia znajomość z Wątorskim i pobyt nastolatka w jego mieszkaniu ułatwiły mu zrozumienie własnego siebie.

Ostatnim kluczowym elementem fazy pomieszania tożsamości stał się udział Aleksa w paradzie równości. Odważył się publicznie demonstrować przeciw nietolerancji wobec osób o odmiennych preferencjach seksualnych. Jego postępowanie spotkało się z różnymi reakcjami. Mama Reni ucieszyła się z wystąpienia nastolatka. Jej córka miała mieszane uczucia. Z jednej strony była zadowolona, ale obawiała się, że udział w paradzie równości może ośmieszyć Aleksa i ją. Powodem zmartwienia stało się także ukrywanie przez nastolatka planów partycypacji w tym wydarzeniu. Jego rodzina natomiast była całkowicie oburzona postępowaniem syna. Brat czuł się skompromitowany, matka zawstydzona, a ojciec próbował groźbą zmusić nastolatka do zmiany poglądów: „A póki tu mieszkasz i jesz nasz chleb, będziesz zachowywał się przyzwoicie. Inaczej... – Pokazał drzwi”²⁵. To demaskuje, jak bardzo homofoniczne nastawienie mają najbliżsi Aleksa. Można jednoznacznie stwierdzić, że nie potrafią oni zrozumieć problemów syna. Dlatego też nie zwierza się on swojej rodzinie z doskwierających mu problemów.

Wszystkie przedstawione tutaj działania wpłynęły na przejście przez nastolatka do kolejnej fazy formowania się tożsamości seksualnej. Jest nią *coming out*. Tym terminem określa się ujawnienie własnej orientacji seksualnej. Ma to złożony charakter i współgra z pozostałymi etapami rozwoju tożsamości. Przebiega on od przyznania się przed sobą do skłonności homoseksualnych aż do mówienia o nich innym ludziom²⁶. *Coming out* powinien zatem być świadomą decyzją, wynikającą z własnej woli. W przypadku Aleksa ujawnienie się jest zdeterminowane przez Renię. Dziewczyna kończy związek i domaga się upublicznienia powodu jego rozpadu. Bardzo zależy jej na opinii. Zupełnie nie przejmuje się w tym momencie konsekwencjami, jakie mogą spotkać zagubionego nastolatka. Aleks przystaje na żądania Reni i odkrywa swój sekret na Facebook’u. Oto wpis, jaki zamieścił na swoim profilu:

W niedzielę rano rozstałem się z moją ukochaną dziewczyną Renią, której w tym miejscu dziękuję za wszystkie wspaniałe chwile i życzę dużo szczęścia. Kłopot ze mną polega na tym, że nie wiem

²⁵ A. Onichimowska, dz. cyt., s. 169.

²⁶ A. Engel-Bernatowicz, A. Kamińska, *Coming out. Ujawnienie orientacji psychoseksualnej – zaproszenie do dialogu*, Warszawa 2005, s. 33-35.

jeszcze, czy wolę być z kobietą, czy z mężczyzną, co Reni trudno było zaakceptować²⁷.

Narrator w *Końcu gry* przyznaje się do problemów w trudności rozpoznania własnych preferencji seksualnych, ale nie przedstawia swoich doświadczeń i nie nazywa się też gejem. W związku z tym, choć wyznanie ma charakter publiczny, nie jest w pełni *coming outem*. Bohater wciąż pozostaje niezdecydowany. W tej trudnej sytuacji nie pomagają mu najbliżsi. Rodzice decydują się na wyrzucenie syna z domu, ponieważ czują się zhańbieni i ośmieszeni. Chcą całkowicie zerwać kontakt ze swoim dzieckiem. Ich homofoniczne nastawienie jest silniejsze od rodzicielskiej miłości. Jedynym wsparciem dla Aleksa staje się Wątorski. Mężczyzna pomaga mu w znalezieniu nowej szkoły, a także pozwala zamieszkać w swoim domu.

Zmiana w życiu nastolatka przyczyniła się do rozpoczęcia kolejnej fazy krystalizowania się orientacji homoseksualnej, czyli do akceptacji swojej tożsamości seksualnej. W nowej szkole inność nie była traktowana jako zaburzenie. To też pozwoliło Aleksowi na swobodne zachowanie i rozwijanie własnych zainteresowań na zajęciach pozalekcyjnych. Tutaj poznał Olafa, któremu opowiedział o przeżytych problemach. Obaj przez jakiś czas tworzyli udany związek. Warto zauważyć, że nie wstydzili się oni swoich uczuć i nie traktowali ich jak skrywanego sekretu.

Bliższa relacja młodych mężczyzn to początek ostatniej fazy – otwartego homoseksualnego życia. Jej początki wiążą się z nietypowym zachowaniem Aleksa. Na prośbę Wątorskiego przebiera się za kobietę – *drag queen*, i w tym stroju tańczy do ulubionego utworu reżysera. Przedstawienie powtarza się kilkakrotnie, a w jednym z nich uczestniczy Olaf. Trudno skomentować tę sytuację. Upodabnianie się do płci przeciwnej nie stanowi wyróżnika homoseksualizmu. Pozostaje jedynie postawienie pytania: czy jakaś granica nie została przekroczona?

Związek z Olafem kończy się pewnego dnia. Wówczas Aleks zostaje sam. Nie może pogodzić się z odejściem swojego partnera. Próbuje go odszukać, lecz to okazuje się bezskuteczne. Metodą pocieszania staje się prowadzenie rozpustnego trybu życia. Bardzo często odwiedza różne kluby, w których poznaje mężczyzn, z którymi uprawia później seks. Podejmuje się też stworzenia więzi z kobietą, ale nie udaje mu się to. Hulaszczy tryb życia przerywa mu znajomość z Jarkiem. Rozpoczynają wspólne życie i pracę. Należy jeszcze zauważyć, że na etapie otwartego życia homoseksualnego zmianie nie ulega sytuacja rodzinna Aleksa. W trakcie pogrzebu swojego brata odczuwa, że jego

²⁷ A. Onichimowska, dz. cyt., s. 177.

bliscy nie chcą utrzymywać z nim kontaktu. Wciąż się go wstydzą i nie akceptują jego odmienności.

Jednym z najtrudniejszych problemów okresu dojrzewania jest odkrywanie własnej tożsamości seksualnej. Od prawidłowego przebiegu tego procesu zależy dalszy rozwój nastolatka w sferze emocjonalnej, psychicznej czy społecznej. Dzieje Aleksandra pokazują, jak bardzo może być on skomplikowany. Wystarczyło, że powieściowemu siedemnastolatek zaobserwował u siebie oznaki odmiennej od ogółu orientacji seksualnej. Towarzyszący temu brak wiedzy o homoseksualizmie i rozpowszechnione stereotypy przyczyniły się do wewnętrznego zagubienia się nastolatka. Z jednej strony odczuwał pociąg seksualny do kobiet, z drugiej budzili go w nim mężczyźni. Potrzebował on wiele czasu, aby uświadomić sobie swoją homoseksualność i ją zaakceptować. Niestety w tym wszystkim nie mógł liczyć na wsparcie najbliższych, którzy zostawili go samego z problemami. Pomoc uzyskał jedynie od poznanych gejów. Przedstawiona w powieści Onichimowskiej historia wydaje się odzwierciedleniem rzeczywistości wielu dorastających mężczyzn, którzy mają olbrzymi problem z odczuwaniem odmiennych preferencji seksualnych. Doświadczają oni licznych dylematów zanim wyznają przed sobą i innymi: „jestem gejem”. Realizm podkreśla fakt, że krystalizowanie się homoseksualnej orientacji Aleksa nie podążało ściśle według schematów opracowanych przez psychologów. Dzięki temu też udało się uchwycić różne problemy.

Koniec gry to utwór, który przełamuje kolejne tabu w literaturze młodzieżowej. Pokazuje, jakie trudności napotykają nastolatki, których preferencje seksualne są odmienne od większości. Jednocześnie uzmysławia, że homoseksualność nie stanowi jakiegoś zaburzenia. Rozwiewa w ten sposób obecne w społeczeństwie stereotypy. Ogromną rolę pełni tutaj narracja pierwszoosobowa, która pozwala pokazać wewnętrzne rozterki i przeżycia bohatera. Poza tym sprawia ona, że traktuje się je jako autentyczne.

BIBLIOGRAFIA

1. M. Beisert, *Trud dorastania seksualnego*, [w:] *Seksualność w cyklu życia człowieka*, red. M. Beisert, Warszawa 2007.
2. K. Boczkowski, *Homoseksualizm*, Kraków 2003.
3. A.F. Bogaert, *Toward a conceptual understanding of asexuality*, „Review of General Psychology” 2006, nr 3.
4. A. Brzask, *Homoseksualizm u mężczyzn. Aspekty psychologiczne, psychiatryczne i ewolucyjne*, Wrocław 2008.

5. V. Cass, *Homosexual identity: a concept in need of a definition*, „Journal of Homosexuality” 1979, nr 3.
6. A. Długolecka, *Coming out i konstruowanie tożsamości LGB*, [w:] *Wprowadzenie do psychologii LGB*, red. G. Iniewicz, M. Mijas, B. Grabski, Wrocław 2012.
7. A. Engel-Bernatowicz, A. Kamińska, *Coming out. Ujawnienie orientacji psychoseksualnej – zaproszenie do dialogu*, Warszawa 2005.
8. E. Gruda, *Rajski ptak*, „Nowe Książki” 2012, nr 5.
9. *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD – 10: badawcze kryteria diagnostyczne*, red. S. Puzyński i J. Wcióra, przeł. J. Wcióra, Kraków-Warszawa 2008.
10. I. Obuchowska, *Drogi dorastania. Psychologia rozwojowa okresu dorastania dla rodziców i wychowawców*, Warszawa 1996.
11. A. Onichimowska, *Koniec gry*, Kraków 2012.
12. T. Pietras, E. Wronka, *Neurobiologiczne i neuropsychologiczne aspekty orientacji seksualnej*, [w:] *Wprowadzenie do psychologii LGB*, red. G. Iniewicz, M. Mijas, B. Grabski, Wrocław 2012.
13. B. Pilecka, *Psychospołeczny kontekst homoseksualizmu*, Kraków 1999.
14. R. Troiden R., *The formation of homosexual identities*, „Journal of Homosexuality” 1989, nr 1-2.
15. B. Warkocki, *Homo niewiadomo. Polska proza wobec odmienności*, Warszawa 2007.